

مدخلی بر سرمایه اجتماعی

دکتر غلامرضا غفاری*

چکیده

امروزه مفهوم سرمایه اجتماعی، در زمره مفاهیم و مقولات پایه در مطالعات میان رشته‌ای به شمار می‌آید. افزایش علائق مطالعاتی پژوهشگران پیرامون مفهوم سرمایه اجتماعی، نمایه‌ای از نقش و جایگاه محوری این مفهوم در مباحث توسعه بصورتی عام است. نوشتار حاضر با تمهید مقدمه‌ای در باب اهمیت سرمایه اجتماعی، ضمن بررسی نسبت سرمایه اجتماعی با توسعه و مرور ادبیات کلاسیک سرمایه اجتماعی، به طرح رویکردهای مختلف در تعریف و فهم سرمایه اجتماعی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، بازتولید نمادها، ارزشهای مسلط، اعتماد و پیوستگی‌های اجتماعی، توسعه.

محصول تو امروز می‌رسد و محصول من فردا پس به نفع هر دوی ماست که امروز من به تو کمک کنم و تو هم فردا به کمک من بشتابی. ولی من به تو لطفی ندارم و تو نیز چنین هستی. پس به خاطر تو رنجی را بر خود هموار نمی‌کنم، و می‌دانم اگر به امید این که تو نیز زحمت مرا پاسخگویی در کنارت رنج کار را بر خود هموار کنم، نومید خواهم شد و بیهوده دل به قدردانی تو بستم. پس تو را وا می‌گذارم با کار خود و تو نیز با من چنین کنی. فصل‌ها می‌گذرند و ما بی‌بهره از اعتماد متقابل و امنیت، هر دو خرمن خود را از دست می‌دهیم (پاتنام، ۱۳۸۴: به نقل از دیوید هیوم)

مقدمه

چگونگی روابط انسان‌ها با یکدیگر به عنوان افراد انسانی همواره موضوع بسیار مهمی برای آنها بوده است. از دیدگاه جامعه‌شناختی، گرچه تا اندازه‌ای ما به واسطه کسانی که می‌شناسیم، تعریف می‌شویم؛ با این حال، به صورت گسترده‌تر پیوستگی‌های^۱ بین افراد، نقش محوری را در ساختن قطعات بنای اجتماعی بزرگتر دارند. البته این ایده جدیدی نیست. به عکس، این ایده تقریباً در زمان پایه‌گذاری رشته جامعه‌شناسی وجود داشت.

نظریه سرمایه اجتماعی به طور ذاتی بسیار ساده است. ایده محوری آن را می‌توان در دو کلمه اهمیت روابط خلاصه کرد. با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آنها اعضای جامعه قادر به همکاری با هم و از طریق ایجاد پیوندهایی بین آنها می‌توانند به کسب چیزهایی که به صورت فردی نمی‌توانسته‌اند بدست آورند یا به سختی قابل اکتساب بوده‌اند نایل آیند. انسان‌ها از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها بهم متصل می‌شوند و تمایل دارند که ارزش‌های مشترک‌شان را با سایر اعضای این

شبکه‌ها به اشتراک بگذارند. به میزانی که این شبکه‌ها تشکیل یک نوع دارایی را می‌دهند، می‌بایست به عنوان شکل دهنده نوعی سرمایه تلقی شوند. این سرمایه، همان قدر که در زمینه اولیه خود مفید است، می‌تواند در سایر مجموعه‌ها هم مفید باشد.

مفهوم سرمایه اجتماعی دارای تأثیر فزاینده‌ای است. این مفهوم مثل جرقه‌ای در علوم اجتماعی درخشید و اکنون به حوزه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی راه یافته است و به صورت روز افزون در حال طرح شدن می‌باشد. با اینکه ادبیات گسترده‌ای درباره این مفهوم وجود دارد ولی راه زیادی را تا دست یافتن به یک مدل کامل، در پیش دارد.

سرمایه اجتماعی در مطالعات میان رشته‌ای

در ادبیات علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی، سرمایه اجتماعی معمولاً اشاره به مجموعه‌ای از هنجارها، شبکه‌ها و سازمان‌هایی دارد که مردم از طریق هر کدام از آنها قدرت و توانایی‌ها را کسب می‌کنند، توانایی‌هایی که آنها را قادر به تصمیم‌گیری و تدوین سیاست می‌سازد. اقتصاد و انسان بر سهم و نقش سرمایه اجتماعی در رشد اقتصادی تأکید دارند. در سطح اقتصاد خرد، آنها سرمایه اجتماعی را بر حسب توانایی‌اش در بهبود عملکرد بازار می‌بینند. و در سطح اقتصاد کلان، آنها به نهادها، چارچوب‌های قانونی و نقش دولت در سازمان تولید که عملکرد اقتصاد کلان را تحت تأثیر قرار می‌دهند توجه دارند. (سراگلدین و گروتارت، ۲۰۰۰: ۴۵).

اقتصاددانان کلاسیک عوامل اصلی شکل‌گیری رشد اقتصادی را نخست در سرمایه فیزیکی^۱ و سپس نیروی کار^۲ جستجو می‌کردند. در دهه ۱۹۶۰ نوکلاسیک‌هایی چون شولتز^۳ و بکر^۴ ایده سرمایه انسانی^۵ را مطرح نمودند که به

1 - Physical Capital

2 - Labor

3 - Schultz

4 - Becker

5 - Human Capital

واسطه آن اعضای جامعه از طریق بهره‌گیری از آموزش به خصوص آموزش‌های فنی و حرفه‌ای می‌توانند توانایی خود را تقویت نموده و افزایش تولید را تسهیل و موجب شوند (پاکسون، ۱۹۹۹: ۹۲). از سال‌های ۱۹۸۰ به بعد مفهوم سرمایه اجتماعی^۱ وارد ادبیات علوم اجتماعی به خصوص جامعه‌شناسی می‌شود که در شکل اولیه‌اش ابتدا توسط جاکوبز^۲، بوردیو^۳، پاسرون^۴ و لوری^۵ مطرح می‌شود. اما توسط کسانی چون کلمن^۶، بارت^۷، پاتنام^۸ و پرتز^۹ بسط و گسترش داده می‌شود. (ولکو، ۱۵۹: ۱۹۹۸) بوردیو و کلمن بر اهمیت روابط اجتماعی و هنجارهای مشترک در رفاه اجتماعی و کارآمدی اقتصادی تأکید نموده‌اند.

به نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی فواید سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی و انسانی را افزایش می‌دهد.

اقتصاددانان اغلب از چسبی که جامعه را به هم همبسته نگه می‌دارد با عنوان سرمایه اجتماعی یاد می‌کنند. خشونت اتفاقی و سرمایه‌داری مافیایی را غالباً بازتاب سست شدن سرمایه اجتماعی می‌دانند (استیگلیتز، ۲۰۰: ۱۳۸۲) به تعبیر دیگر سرمایه اجتماعی چسبی است که جوامع را به یکدیگر پیوند می‌دهد و معمولاً به عنوان ضرورتی اساسی برای تحقق نظم اجتماعی شناخته می‌شود که همراه با درجه ملیتی از همانندی‌های فرهنگی مشترک، احساس تعلق و هنجارهای رفتاری مشترک است (سراگلدین و گروتارت، ۴۴: ۲۰۰۰). به نظر اقتصاددانان، مهم‌ترین نقش سرمایه اجتماعی در توسعه نقشی است که این سرمایه در کاهش هزینه‌های معاملاتی دارد، هزینه‌های معاملاتی مربوط به هزینه‌های برقراری تعامل و رابطه بین کنشگران

-
- 1 - Social Capital
 - 2 - Jacobs
 - 3 - Bourdieu
 - 4 - Passeron
 - 5 - Loury
 - 6 - Coleman
 - 7 - Burt
 - 8 - Putnam
 - 9 - Portes

اجتماعی می‌شود، در جایی که هزینه‌های معاملاتی در سطح بالایی قرار دارند امکان تبادل و کنش اقتصادی در سطح پایینی قرار خواهد داشت یعنی جایی که سرمایه اجتماعی وجود ندارد یا ضعیف است. بعکس با افزایش سرمایه اجتماعی از میزان هزینه‌های معاملاتی کاسته می‌شود و کنش‌های اجتماعی و اقتصادی تسهیل می‌شوند و رونق بیشتری به خود می‌گیرند. زیرا سرمایه اجتماعی منبع کنش جمعی است و کیفیت روابط اجتماعی در هر جامعه بیانگر چگونگی سرمایه اجتماعی آن جامعه است. به نظر بیکر، سرمایه اجتماعی به منابع فراوانی که در میان یا از طریق شبکه‌های فردی یا سازمانی قابل دسترسی هستند اشاره دارد. این منابع شامل اطلاعات، نظریات، راهنمایی‌ها، فرصت‌های کسب و کار، سرمایه مالی، قدرت، حمایت احساسی، خیرخواهی، اعتماد و همکاری می‌شود (بیکر، ۴۰: ۱۳۸۲).

امروزه در جریان توسعه یک کشور در کنار انواع سرمایه (اعم از طبیعی، انسانی و مادی) سرمایه اجتماعی هم به عنوان برون‌داد و هم درون‌داد توسعه به شمار می‌آید. سرمایه اجتماعی زیر مجموعه سرمایه انسانی نیست؛ زیرا این سرمایه متعلق به گروه‌هاست و نه افراد. سرمایه انسانی معمولی مانند تحصیلات و مهارت را به تنهایی می‌توان کسب کرد، اما هنجارهایی که شالوده سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند در صورتی معنی‌دار است که بیش از یک نفر در آن سهیم باشند. سرمایه اجتماعی می‌تواند از دو نفر (که با هم همکاری دارند) تا یک ملت را در برگیرد (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۳). اوسلانر^۱ و دکر^۲ به نقل از کوهن^۳ و همکاران (۱۹۹۷)، کواچی^۴ و همکاران (۱۹۹۹)، کناک^۵ و کیفر^۶ (۱۹۹۷) و پاتنام (۲۰۰۰) هوگ^۷ و

1 - Uslaner

2 - Dekker

3 - Cohen

4 - Kawachi

5 - Kanack

6 - Keefer

7 - Hooghe

درکز^۱ عنوان می‌نمایند این ایده که سرمایه اجتماعی اکسیر و درمان‌بخش همه دردهای جامعه است ایده مقبولی است. سرمایه اجتماعی جامعه را سالم‌تر، دارا تر و شاید باتدبیرتر و شکیباتر می‌سازد. گروتارت^۲ سرمایه اجتماعی را مولفه‌ای اساسی برای تبیین این پرسش که چرا برخی از جوامع نسبت به جوامع دیگر موفق‌تر هستند می‌داند. به نظر پاتنام سرمایه اجتماعی موجب داشتن حکومت خوب و کارا می‌شود (اوسلانر و دکر، ۱۷۶: ۲۰۰۱)

شواهد زیادی وجود دارند که سرمایه اجتماعی می‌تواند روی نتایج توسعه چون رشد عدالت و کاهش فقر تأثیرگذار باشد. انجمن‌ها و نهادها یک شبکه غیررسمی را برای اطلاعات مشترک، فعالیت هماهنگ، تصمیم‌سازی جمعی فراهم می‌نمایند. به نظر بارهن^۳ (۱۹۹۵) آن چه که موجب عمل به این شیوه غیررسمی می‌شود وجود نظارت دقیق افراد همگن و همکار، مجموعه مشترک هنجارها و ضمانت‌هایی است که در سطح محلی وجود دارند (سراگلدین و گروتارت، ۴۵: ۲۰۰۰). تصمیم‌گیری جمعی، شرط لازم برای توسعه و گسترش کالاهای عمومی و مدیریت بازار حرفه‌های خارجی است.

در کشورهای توسعه نیافته، فقدان سرمایه اجتماعی را حلقه مفقوده توسعه و رشد اقتصادی نام نهاده‌اند. اقتصاد جدید، سرمایه اجتماعی را به کار می‌گیرد و به هنجارهایی که از بیرون نظام اقتصادی سرچشمه گرفته و بر رفتارهای اقتصادی تأثیر می‌گذارند، توجه جدی نشان می‌دهد از این رو اقتصاددانان آن را به عنوان یکی از شاخص‌های مهم توسعه مطرح نموده‌اند. «سرمایه اجتماعی نه تنها برای مسائل کسب و کار بسیار جالب و با اهمیت است، بلکه دلایل جالب و مهم‌تری نیز برای یادگیری چگونگی توسعه و استفاده از سرمایه‌های اجتماعی وجود دارد. یافته‌ها و نتایج تحقیقات و مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی و

1 - Derks

2 - Grootaert

3 - Barhan

کیفیت، هدف و مفهوم زندگی پیوند مستقیمی وجود دارد (بیکر، ۳۰: ۱۳۸۲). توجه به این عنصر اساسی، مباحث توسعه را از مدل‌های صرف اقتصادی که معطوف به رشد اقتصادی و افزایش تولید ناخالص ملی هستند فراتر خواهد برد و آن را به مولفه‌هایی چون نظام شبکه‌ها و ساختارهای اجتماعی و نیز ارزش و هنجارهای حاکم بر این شبکه‌ها و ساختارها نزدیک خواهد کرد و زمینه را برای نوعی بازنگری در تعریف توسعه فراهم خواهد نمود. با عنایت به مفهوم سرمایه اجتماعی می‌توان توسعه را غنی‌سازی کنش‌های اجتماعی ناشی از افزایش تمایل به مشارکت و اعتماد اجتماعی دانست. در این صورت گذر به سوی توسعه از مسیر ایجاد نهادها، تعادل‌هایی ارزشی، باورها و هنجارها و ساختارهای مولد و مشوق سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر خواهد بود» (تشکر و معینی، ۳۷: ۱۳۸۱)

توزیع سرمایه اجتماعی به شدت به الگوهای توسعه سیاسی - اقتصادی و وضعیت دموکراتیک جوامع وابسته است. به نظر اوسلانر و دکر کشورهای با سطوح بالاتر اعتماد، عملکرد حکومتی مناسب‌تر، رونق بیشتر و رشد اقتصادی بیشتر خواهند داشت (اوسلانر و دکر، ۱۷۷: ۲۰۰۱). نتایج جدول زیر نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی به طور ثابت و موثر با بسیاری از شاخصه‌های توسعه انسانی و اجتماعی اقتصادی از قبیل سطح تعلیم و تربیت، شاخص توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل متحد (شامل طول عمر، آموزش و پرورش و درآمد، سرانه تولید ناخالص داخلی)^۱ (که بر اساس برابری قدرت خرید سنجیده می‌شود) و تراکم توزیع دستیابی به رسانه‌های جمعی همراه می‌باشد. به طور خلاصه، شکوفاترین اقتصادها متعلق به جوامعی است که دارای سرمایه اجتماعی غنی هستند. بر اساس شواهد به دست آمده در میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی مهم‌ترین شاخص است، به

گونه‌ای که عنوان می‌شود ارتباط بین سرمایه اجتماعی با توسعه اجتماعی - اقتصادی از طریق اعتماد اجتماعی برقرار می‌گردد.

جدول شماره (۱) - رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه سیاسی - اقتصادی

شاخص سرمایه اجتماعی		شاخص‌های توسعه سیاسی - اقتصادی
سطح معناداری	میزان همبستگی	
۰/۰۰۰	۰/۵۱۶	خالص ثبت‌نام در آموزش و پرورش (۱۹۹۸)
۰/۰۰۱	۰/۴۵۷	امید به زندگی (۱۹۹۸)
۰/۳۵	۰/۱۴۱	جمعیت شهری (۲۰۰۰)
۰/۰۱۱	۰/۴۶۷	شاخص توسعه انسانی (۱۹۷۵)
۰/۰۰۰	۰/۴۹۹	شاخص توسعه انسانی (۱۹۹۸)
۰/۰۰۰	-۰/۵۳۹	ردیف شاخص توسعه انسانی (۱۹۹۸)
۰/۰۰۰	۰/۶۵۷	تولید ناخالص داخلی (۱۹۷۵)
۰/۰۰۰	۰/۷۲۷	تولید ناخالص داخلی (۱۹۹۸)
۰/۰۰۰	۰/۵۷۷	تعداد تلویزیون به ازاء هر ۱۰۰۰ نفر در سال (۱۹۹۷)
۰/۰۰۰	۰/۷۰۷	تعداد روزنامه به ازاء هر ۱۰۰۰ نفر در سال (۱۹۹۶)
۰/۰۱۹	۰/۳۴۷	تحمل اجتماعی
۰/۰۰۳	۰/۴۲۵	مشارکت در مسائل سیاسی
۰/۳۱۹	-۰/۱۵۲	اعتماد به نهادهای دولتی
۰/۰۲۱	-۰/۳۳۸	اعتماد به نهادهای سنتی سلسله مراتبی

(پورموسوی، ۱۷۷: ۱۳۸۱)

در مجموع سرمایه اجتماعی همراه با دیگر اشکال سرمایه، یک داده^۱ در فرایند توسعه است هر چند که یک ستانده این فرایند هم هست. ویژگی مشترک سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی این است که آنها به طور همزمان یک کالای مصرفی و سرمایه‌ای هستند. تفاوت اصلی بین این دو سرمایه در این است که سرمایه انسانی می‌تواند در یک فرد ذخیره و تجلی پیدا کند و می‌تواند مورد استفاده فرد بدون توجه به دیگران قرار گیرد در حالی که سرمایه اجتماعی مورد نیاز گروهی از مردم است و نیاز به تعاون در میان این گروه دارد.

فرایند تولید رشد اقتصادی نیاز به ترکیبی از انواع مختلف سرمایه دارد که سرمایه اجتماعی یکی از آنهاست، به نظر پاتنام سرمایه اجتماعی بازده سرمایه‌گذاری فیزیکی و انسانی را افزایش می‌دهد. به عبارت دیگر، آن فقط یک داده‌ای که وارد تابع می‌شود نیست بلکه یک عامل متغیر و تسهیل‌کننده در تابع تولید، تسهیل‌کننده کنش‌های اقتصادی و اجتماعی، تقلیل‌دهنده هزینه‌های معاملاتی و تعارض‌های اجتماعی است و به آزادسازی انرژی اجتماعی و استفاده بهینه از آن کمک می‌کند.

نسبت سرمایه اجتماعی با انواع دیگر سرمایه

توجه به عامل سرمایه^۲ و نقشی که در تحقق اشکال مختلف توسعه در سطوح ملی، شهری و روستایی دارد، همواره مورد اهتمام صاحب‌نظران توسعه بوده است. امروزه ادبیات توسعه در مبحث سرمایه، حاوی صورت‌های متعددی از این مفهوم است.

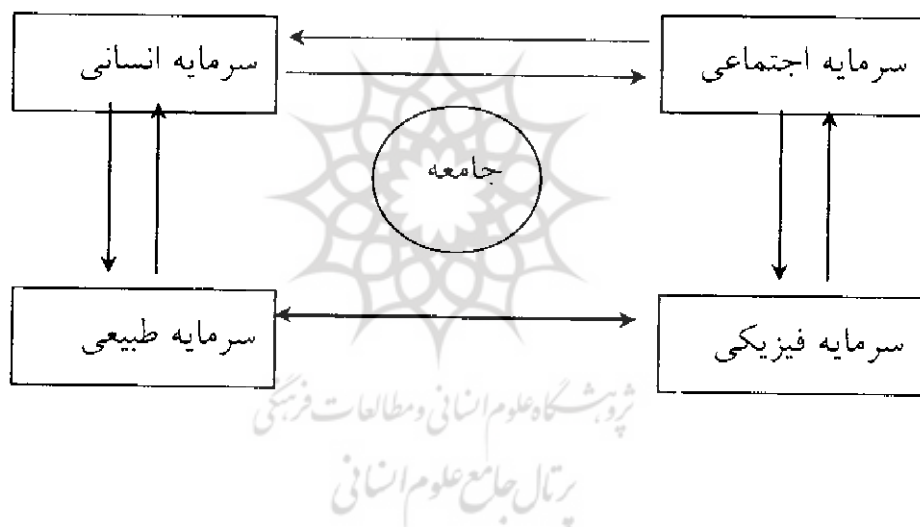
سرمایه در معنای عام خود، دلالت بر مجموعه دارایی‌ها، امکانات و منابع در اختیار دارد که در قالب‌ها و اشکال مختلف ظهور و بروز پیدا کرده است. مهم‌ترین آنها عبارتند از:

1 - Input
2 - Capital

- ۱- سرمایه طبیعی^۱: شامل امکانات و دارایی‌های طبیعی و زیست محیطی در اختیار یک جامعه مانند آب، معادن، جنگل، خاک، سرزمین و... می‌شود.
 - ۲- سرمایه فیزیکی^۲: شامل مجموعه ماشین‌آلات، کارخانه‌ها، سازه‌ها و تجهیزات زیربنایی، ساختمان و... است که مصنوع بشر می‌باشند.
 - ۳- سرمایه انسانی^۳: قابلیت‌ها و توانمندی‌های انسانی که مبتنی بر دانش و تخصص و مهارت‌های انسانی می‌باشند. این مفهوم بیشتر در ادبیات اقتصاد آموزش و پرورش مطرح بوده و کسانی چون شولتز و کلمن، در طرح و بسط آن نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند.
 - ۴- سرمایه فرهنگی^۴: این مفهوم از جانب جامعه‌شناس فرانسوی پیر بوردیو مطرح شده است و به معنای ویژگی‌ها و عادات حاصل شده از فرایند جامعه‌پذیری و خصیصه‌های ارزشمند فرهنگی است که بیانگر صلاحیت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد.
 - ۵- سرمایه اجتماعی: دلالت بر مجموعه روابط، شبکه‌ها، تعاملات، انجمن‌ها و موسساتی دارد که بواسطه هنجارها و ارزش‌های مشترک شکل گرفته و موجب گرمی اجتماع انسانی شده و کنش متقابل اجتماعی را تسهیل می‌نمایند.
- سرمایه اجتماعی با دیگر انواع سرمایه ذکر شده تفاوت‌هایی دارد. زیرا:
- ۱- سرمایه اجتماعی بر اثر استفاده تحلیل نمی‌رود بلکه برعکس عدم استفاده از این سرمایه موجب تحلیل و نابودی آن می‌شود.
 - ۲- سرمایه اجتماعی به آسانی مشاهده و مورد سنجش قرار نمی‌گیرد.
 - ۳- سرمایه اجتماعی از طریق مداخله‌های بیرونی ساخته نمی‌شود.

۴- نهادهای دولتی ملی و منطقه‌ای تأثیر شدیدی بر میزان و نوع سرمایه اجتماعی، که افراد را قادر به پیگیری تلاش‌های بلندمدت توسعه می‌نماید، دارد (استروم، ۱۷۳: ۲۰۰۰)

البته بین انواع مختلف سرمایه اجتماعی رابطه‌ای متعامل و مکمل گونه‌ای وجود دارد. هر چند که عنوان می‌شود سهم اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر دیگر انواع سرمایه بیشتر می‌باشد. شکل شماره (۱) این رابطه متعامل را نشان می‌دهد.

لین^۱ (۱۹۹۹) نظریه‌های مربوط به سرمایه را در قالب سرمایه انسانی، فرهنگی و اجتماعی به صورت جدول زیر خلاصه می‌نماید:

جدول شماره (۲) - نظریه‌های سرمایه

نظریه‌های سرمایه جدید		نظریه کلاسیک			
سرمایه اجتماعی	سرمایه فرهنگی	سرمایه انسانی			
بورديو، کلمن، پاتنام	لین، بارت، مارسدن، فلب، کلمن	بورديو	شولتز، بکر	مارکس	نظریه پرداز
همبستگی و بازتولید گروه	دسترسی و استفاده از منابع نهفته در شبکه‌های اجتماعی	بازتولید نمادها و معانی (ارزش‌های) مسلط	انباشت ارزش اضافی توسط کارگران	روابط اجتماعی؛ استثمار کارگران توسط سرمایه‌داران (بورژوازی)	تبیین
سرمایه‌گذاری در بازشناسی و پذیرش متقابل	سرمایه‌گذاری در شبکه‌های اجتماعی	درونی کردن یا درک نادرست از ارزش‌های مسلط	سرمایه‌گذاری در قالب مهارت‌ها و دانش فنی	الف- بخشی از ارزش اضافی بین ارزش استفاده (در بازار مصرف) و ارزش مبادله کالا (در بازار تولید - کار) ب- سرمایه‌گذاری در تولید و گردش کالاها	سرمایه
گروه/فرد	فرد	فرد/طبقه	فرد	ساختاری (طبقات)	سطح تحلیل

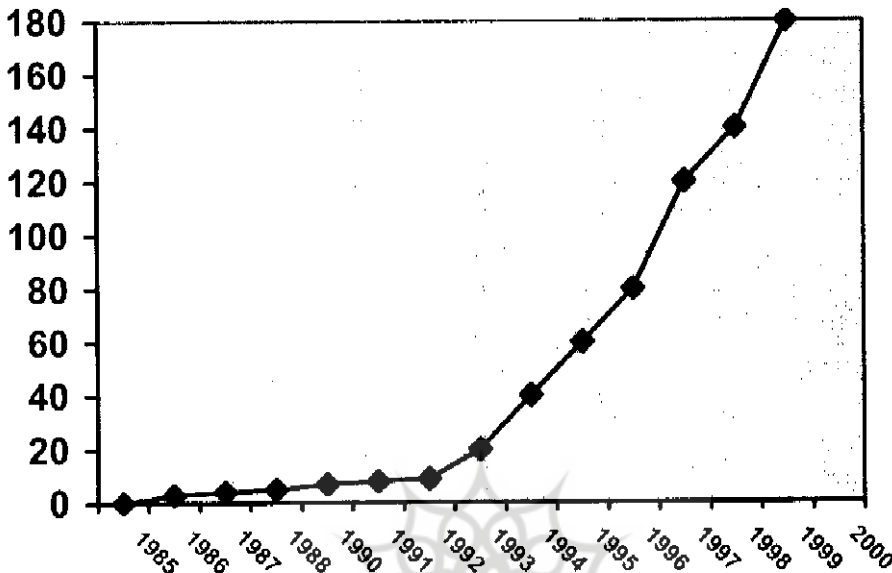
ادبیات کلاسیک سرمایه اجتماعی

در سال ۱۹۱۹ هانی فن^۱ در آمریکا واژه سرمایه اجتماعی را در معنای دارایی‌های روزمره در قالب وجود حسن تفاهم، دوستی و رفاقت، همدلی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده‌ها به کار می‌برد. «در سال ۱۹۶۰ گلن لوری^۲ از این واژه برای توضیح مشکلات اقتصاد درون شهری سود جسته است (فوکویاما، ۲۳: ۱۳۷۹) لوری، سرمایه اجتماعی را برای تشریح روابط اجتماعی میان افراد به کار می‌برد. به نظر او سرمایه اجتماعی نیرویی است که در ذات و سرشت روابط اجتماعی وجود دارد. «در سال ۱۹۶۱ جاکوب^۳ در اثر خود تحت عنوان «زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا» نقش سرمایه اجتماعی را در ارتباط با حفظ نظافت، برخورد با جرم و جنایت خیابانی در محدوده‌های حومه و قدیمی شهری مطرح کرد (شریفیان ثانی، ۱۱: ۱۳۸۰).

در سال‌های آخر دهه نود کلمن^۴، پاتنام^۵ و بوردیو^۶ با آثار خود زمینه را برای طرح گسترده مباحث مربوط به سرمایه اجتماعی فراهم نمودند. هالپرن^۷ (۲۰۰۱) رشد ادبیات مربوط به سرمایه اجتماعی طی سال‌های ۱۹۸۵ تا ۲۰۰۰ را در قالب نمودار شماره (۱) مطرح می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

-
- 1 - Hanifan
 - 2 - Glenn Gloury
 - 3 - Jacob
 - 4 - Coleman
 - 5 - Putnam
 - 6 - Bourdieu
 - 7 - Halpern

پاتنام^۱، عالم سیاسی آمریکایی، می‌تواند مدعی سهم زیادی از مردمی کردن اصطلاحی شود که قبل از وی مبهم بود و وی آن را از انتزاع نظریه اقتصادی و اجتماعی نجات داد. به طور خلاصه، پاتنام سرمایه اجتماعی را به شکل زیر تعریف کرده است:

ویژگی‌هایی از سازمان اجتماعی چون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها که می‌توانند کارایی جامعه را از طریق تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود دهند (پاتنام^(۱۱)، ۱۶۹: ۱۹۹۳)

این تعریف ابتدا در مطالعه سنت‌های سیاسی در ایتالیا بکار برده شد اما پاتنام در کار بعدی خود در مورد پیوندهای اجتماعی ایالات متحده بکار گرفت (پاتنام،

۲۰۰۰). ایده محوری وی از نیمه دهه ۱۹۹۰ این بود که آمریکائی‌ها از سال ۱۹۶۰ به بعد از زندگی مدنی کناره‌گیری کرده‌اند.

رویکردهای گوناگون در تعریف و فهم سرمایه اجتماعی

تعاریف مختلفی در مورد سرمایه اجتماعی طرح و برای بیان فضای مفهومی این اصطلاح، از واژگان و تعابیر مختلفی چون انرژی اجتماعی^۱، روحیه جماعتی^۲، پیوستگی‌های اجتماعی^۳، فضیلت مدنی^۴، شبکه‌های محلی^۵، لطافت اجتماعی^۶، دوستی‌های گسترده^۷، زندگی جماعتی^۸، منابع اجتماعی، شبکه‌های رسمی و غیررسمی، همسایگی خوب^۹ و چسب اجتماعی^{۱۰} استفاده شده است. به اعتقاد برخی، مفهوم‌سازی‌های مختلف از سرمایه اجتماعی، ناشی از زمینه نظری مورد استفاده است. به نظر سراگلدین^{۱۱} و گروتارت^{۱۲} طرح دو گزاره زیر به فهم سرمایه اجتماعی کمک می‌کند:

۱- تمایزهای مطرح شده درخصوص تعاریف سرمایه اجتماعی بیشتر مصنوعی و غیرضروری هستند. آنها اهمیت و ارزش این واقعیت که انواع مختلف سرمایه اجتماعی می‌توانند در کنار همدیگر قرار گیرند و مقوم یکدیگر باشند را از بین می‌برند. در نتیجه توجه به تعامل بین انواع مختلف سرمایه اجتماعی ضرورت دارد.

رتال جامع علوم انسانی

-
- 1 - social energy
 - 2 - community spirit
 - 3 - social bands
 - 4 - Civic virtue
 - 5 - community network
 - 6 - social ozone
 - 7 - extended friendships
 - 8 - community life
 - 9 - good neighbourliness
 - 10 - social glue
 - 11 - serageldin
 - 12 - Grootaert

۲- برای یک کشور معین، در یک زمان مشخص، میزان و ترکیب متناسبی از سرمایه اجتماعی وجود دارد. ترکیب سرمایه اجتماعی احتمالاً در طی زمان تغییر می‌کند لیکن کل آن به دلیل انباشت افزایش می‌یابد. (سراگلدین و گروتارت، ۵۵: ۲۰۰۰)

سرمایه اجتماعی مربوط به آنچه که شما می‌دانید نمی‌شود، بلکه مربوط به این واقعیت می‌شود که چه کسانی شمارا می‌شناسند. این عبارت مختصر درک مرسوم از سرمایه اجتماعی را در خود دارد. این درک حاصل تجربه‌مان از عضویت در باشگاه‌های انحصاری است که مستلزم تماس‌های درونی می‌باشد که برای رقابت‌های مربوط به مشاغل و دیگر تعارض‌ها شکل گرفته‌اند و معمولاً در این رقابت‌ها و تعارض‌ها کسانی برنده می‌شوند که برخوردار از دوستانی بلندمرتبه هستند. زمانی که ما در شرایط سختی قرار می‌گیریم می‌دانیم که دوستان و خانواده‌مان نقش یک تور ایمنی^۱ را برای ما ایفا می‌نمایند. والدین مسئولیت‌شناس ساعاتی از وقت خود را به انجمن اولیاء مدرسه اختصاص می‌دهند و به بچه‌هایشان در انجام تکالیف درسی‌شان کمک می‌کنند. آنها این آگاهی را دارند که تنها هوش و انگیزش بچه‌ها برای تضمین آینده درخشان آنها کفایت نمی‌کند. بخشی از مفیدترین و شادترین اوقات ما مربوط به ساعاتی می‌شود که صرف صحبت کردن با همسایگانمان می‌شود و یا غذایی را با دوستانمان میل می‌کنیم. در جمع‌های مذهبی شرکت می‌کنیم و داوطلبانه در طرح‌های محلی فعالیت می‌نماییم.

در اقتصاد، داگلاس نورث (۱۹۹۰) برنده جایزه نوبل معتقد است که برای شناخت عملکرد اقتصادی نهادهای رسمی و غیررسمی، ساختارهای قانونی و هنجاری قواعد بازی، نقش حیاتی دارند. در علوم سیاسی رابرت پاتنام (۱۹۹۳) نشان می‌دهد که تراکم و قلمرو انجمن‌های مدنی محلی بستر و محمل‌هایی را برای گسترش و اشاعه اطلاعات و اعتماد اجتماعی فراهم می‌نمایند که به

موجب آن شرایط بنیادی موثری برای شکل‌گیری توسعه اقتصادی و حکمرانی کارآمد محقق می‌شود. در جامعه‌شناسی، پیتراونز^۱ (۱۹۹۲، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶) نشان داده است که وجود دولت توسعه‌گرا^۲ یا یغماگر^۳، به‌جدا وابسته به ظرفیت نهادهای عمومی جامعه و ماهیت روابط در جامعه - دولت است. (ولکوک، ۲۱: ۲۰۰۱)

در نگاه کلمن^۴ سرمایه اجتماعی، جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی است که دسترسی به اهداف را برای مردم تسهیل می‌کند و نیز تسهیل‌کننده فعالیت تولیدی است. گروهی که برخوردار از اعتماد و اطمینان گسترده و عمیقی هستند قادر به همکاری و تعاون بیشتر با یکدیگر هستند.

همراه با کار گرانوویتر^۵ روی شبکه‌ها کلمن تاکید می‌کند که یکی از اشکال مهم سرمایه اجتماعی اطلاعات بالقوه‌ای است که در ذات روابط اجتماعی وجود دارد. به هر حال، جایی که گوانوتر تاکید بر فواید «پیوندهای ضعیف^۶» می‌گذارد کلمن درصدد تأکید بر زیان‌ها و مضرات این پیوندهای ضعیف می‌گذارد. کلمن معتقد است زمانی که شبکه‌های اجتماعی بسته شکل می‌گیرند سطوح بالایی از سرمایه اجتماعی نیاز به تقویت موثر هنجارهای اجتماعی دارد لیکن بدون «ساختار اجتماعی بسته^۷» نیل و دستیابی به این امر مشکل است (والاس و ولف، ۳۶۰: ۱۹۹۹)

از این منظر در جوامع جدید که ساختارهای اجتماعی بسته قوت خود را از دست داده‌اند خلق سرمایه اجتماعی مواجه با مشکلاتی تازه و جدید می‌شود. به نظر استیگلیتز^۸ سرمایه اجتماعی به لحاظ ماهوی دارای چهار بعد است:

-
- 1 - Petter Evens
 - 2 - Developmental
 - 3 - Predatory
 - 4 - Coleman
 - 5 - Granovetter
 - 6 - weak ties
 - 7 - closure of the social structure
 - 8 - stiglitz

۱- سرمایه اجتماعی نوعی دانش تلویحی^۱ است. آن جزیی از چسب اجتماعی است که موجب همبستگی اجتماعی می‌شود و همچنین آن مجموعه‌ای از قابلیت‌ها و توانایی‌های شناختی است. برای مثال سواد کامپیوتر بخشی از سرمایه اجتماعی است که برای دارنده آن نوعی سرمایه است.

۲- سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از شبکه‌ها است که در قالب گروه‌های اجتماعی خود را نشان می‌دهد.

۳- سرمایه اجتماعی انباشتی از وجهه و شهرت و نیز شیوه‌ای برای تنظیم این وجهه و شهرت است. افراد برای کسب وجه سرمایه‌گذاری می‌نمایند زیرا آن هزینه مبادلات را کاهش می‌دهد و موانع ورود به روابط متنوع تولید و مبادله را برطرف می‌نماید.

۴- سرمایه اجتماعی سرمایه سازمانی است که به واسطه آن مدیران شیوه‌های اعمال مدیریت خود را بسط می‌دهند (استیگلیتز، ۲۰۰۲: ۲۰۰۰)

به نظر استیگلیتز سرمایه اجتماعی مفهوم بسیار مفید و سودمند ولی بسیار پیچیده است. برای فهم آن نیازمند دیدگاه‌های مختلفی هستیم. به اعتقاد او دیدگاه سازمانی چارچوب مفیدتری را فراهم می‌آورد. به دلایل مختلفی باید بپذیریم که ترکیب، کیفیت و کمیت سرمایه اجتماعی یک جامعه ضرورتاً حالت بهینه را ندارد. سرمایه اجتماعی هم فرایند توسعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند و هم از فرایند توسعه تأثیر می‌پذیرد. بخش عمومی (اعتماد عمومی) نقش مهمی را در تقویت سرمایه اجتماعی دارد (استیگلیتز، ۲۰۰۰: ۶۷)

کلمن در تفکیک بین جوامع سنتی و جدید عنوان می‌نماید که این دو نوع جامعه دارای دو نوع محیط متفاوت هستند. اولی دارای محیط فیزیکی و اجتماعی طبیعی است و دومی دارای محیط ساخته شده است. در اولی کنشگران اشخاص طبیعی هستند لیکن در دومی مواجه با کنشگران صنفی چون تجارت، بخش‌های حکومتی،

دادگاه‌ها و روزنامه‌ها هستیم. آنها عناصر ساختاری جدید در یک نظام اجتماعی هستند و ساختار جدیدی را برای کنش‌ها و تعاملات به وجود می‌آورند (والاس و ولف، ۱۹۹۹: ۳۶۲)

ایده گرانوویتر در مورد «قوت پیوندهای ضعیف»^۱ مربوط به اثرات شبکه متراکم یعنی تعداد پیوندهایی که در بین اعضای مختلف آشنای با یکدیگر به وجود می‌آیند می‌شود. او معتقد است مردمی که دارای شبکه‌های متراکم هستند تمایل به قطع ارتباط و تماس با جمعیت بزرگ‌تر دارند.

شبکه‌های غیر متراکم و پیوندهای ضعیف نه تنها برای بسط اطلاعات و همبستگی جامعه در مقیاس کلان به آن اهمیت دارند، بلکه برای دستیابی به اهداف فردی مهم هستند. برای مثال آشنایان ساده به احتمال زیاد برای پیدا کردن شغل، اطلاعات بیشتری را در اختیار شما قرار می‌دهند تا دوستان نزدیک‌تان زیرا آنها در حلقه‌های متفاوتی از حلقه‌های شما و دوستان نزدیک‌تان قرار دارند. پیوندهای ضعیف باعث شده که اجتماعات حلقه متوسط معمولاً نسبت به اجتماعات طبقه کارگر بهتر بتوانند در برابر زیان‌های توسعه از خود دفاع نمایند (والاس و ولف: ۳۴۸).

به نظر پاتنام «ویژگی‌های حیات اجتماعی - شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد - که مشارکت‌کنندگان را قادر می‌سازد تا با یکدیگر عمل نمایند و به صورت موثرتر و کارا تر هدف مشترک‌شان را محقق سازند. در نتیجه سرمایه اجتماعی به پیوندهای اجتماعی و هنجارها و اعتماد ملازم با آن اشاره دارد (پاتنام ۱۹۹۵). سازمان همکاری توسعه اقتصادی، سرمایه اجتماعی را در قالب «نهادها، روابط و هنجارها که کیفیت و کمیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهند (بانک جهانی) شبکه‌های توأم با هنجارها، ارزش‌ها و درک مشترک که تعاون و همکاری را در درون و میان گروه‌ها تسهیل می‌کنند تعریف

کرده است و نیز عنوان شده سرمایه اجتماعی دلالت بر «حالاتی از سازمان اجتماعی چون مشارکت مدنی، هنجارهای تبادل و اعتماد به دیگران دارد که همکاری و تعاون را برای نفع متقابل تسهیل می‌نمایند (مک گیلیواری ۲۰۰۲). در نگاه بانک جهانی سرمایه اجتماعی به نهادها، روابط و هنجارهایی اشاره دارد که کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهند. سرمایه اجتماعی صرفاً شامل مجموعه‌ای از نهادهای یک جامعه نمی‌شود بلکه چسبی است که این نهادها را به یکدیگر پیوند می‌دهند (بانک جهانی ۱۹۹۹). سرمایه اجتماعی شامل پیوندهای فعال ذخیره شده در میان اعضای جامعه چون اعتماد، فهم متقابل، ارزش‌ها و رفتارهای مشترکی می‌شود که عمل همکاری را در بین اعضای شبکه‌ها و اجتماعات انسانی امکان‌پذیر می‌سازد (کوهن و پروساک، ۲۰۰۱: ۴).

به نظر زتومکا^۱ سرمایه اجتماعی گزینه‌ای رابطه‌ای است در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی برای یک موضع در شبکه تعاملی جامعه (چلبی، ۱۳۷۵: ۳۸)

سرمایه اجتماعی بیانگر شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروه‌ها، احساس تعهد و اعتماد دو جانبه نسبت به هنجارها و ارزش‌های مشترک را شامل می‌گردد و به عنوان یک حس تعلق و همبستگی، پایه مهم پیوستگی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود (کاراکن و جانسون ۱۹۹۸).

سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان‌شان مجاز است در آن سهیم هستند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۲۳)

سرمایه اجتماعی، وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجار و شبکه‌ها است که می‌تواند با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، کارایی جامعه را بهتر کند (پاتنام، ۲۵۱: ۱۳۸۰)

سرمایه اجتماعی منبعی اجتماعی - ساختاری است که دارایی و سرمایه افراد محسوب می‌شود. این دارایی شیء واحدی نیست بلکه ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی وجود دارد و باعث می‌شود افراد با سهولت بیشتری وارد کنش اجتماعی شوند (کلمن، ۴۶۷: ۱۳۷۷).

سرمایه اجتماعی شامل روابط قراردادی و ساختاری نهادهای کلان اعم از دولت، رژیم‌های سیاسی و نظام‌های حقوقی و قضایی می‌شود (نورث ۱۳۷۷)

بنابراین، اگرچه تعاریف متفاوتی از سرمایه اجتماعی ارائه شده، اما این تعاریف نقیض یکدیگر نیستند، بلکه متمم و مکمل یکدیگر محسوب می‌شوند. از این رو در صورتی که بپذیریم تنها برخورداری از منابع مالی و نیروی انسانی نتوانسته جوامع را به سوی رشد و توسعه اجتماعی سوق دهد باید رکن سومی نیز برای دستیابی به توسعه قائل شویم و آن سرمایه اجتماعی است. در واقع میزان اثربخشی و کارایی دو منبع اول عمدتاً به میزان برخورداری از سرمایه اجتماعی بستگی دارد. از این گذشته سرمایه اجتماعی که در واقع از ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، استحکام تعهدات متقابل بین افراد، گروه‌ها و تا حدود زیادی مشارکت اجتماعی تأمین می‌شود، حافظ جامعه و گروه‌های اجتماعی در بحران‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است و می‌تواند از توقف جامعه در مرحله عقب‌ماندگی جلوگیری کند و در تعریف آن می‌توان عنوان نمود سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از روابط، تعاملات و شبکه‌های اجتماعی است که در میان افراد و گروه‌های اجتماعی وجود دارد و موجب گرمی روابط اجتماعی و تسهیل کنش اجتماعی آنها می‌گردد.

انواع سرمایه اجتماعی

کریشنا^۱ از نوع سرمایه اجتماعی تحت عنوان سرمایه اجتماعی نهادی^۲ و سرمایه اجتماعی ارتباطی^۳ نام می‌برد. سرمایه اجتماعی نهادی ساختارمند^۴ است. قواعد و رویه‌های موجود در رفتار افراد را هدایت می‌نماید. سرمایه اجتماعی ارتباطی بیشتر فاقد ساختارمندی^۵ و پراکنده است. کریشنا این دو شکل سرمایه را به صورت جدول زیر ترسیم نموده است:

جدول شماره (۳) - سرمایه اجتماعی در نظر کریشنا

سرمایه ارتباطی	سرمایه نهادی	
روابط	مبادلات	پایه کنش جمعی
اعتقادات	نقش‌ها	منبع انگیزش
ارزش‌ها	قواعد و رویه‌ها	(حرکت)
ایدئولوژی‌ها	ضمانت‌ها	
رفتار مناسب	رفتار حداکثری	
خانواده، قومیت، مذهب	بارزها، چارچوب قانونی	ماهیت انگیزش
		(حرکت)
		موارد

منبع: (کریشنا، ۲۰۰۰)

چگونگی رابطه بین سرمایه ارتباطی و سرمایه نهادی را کریشنا در قالب جدول متقاطع زیر طراحی نموده است:

- 1 - Krishna
- 2 - institutional capital
- 3 - Relational capital
- 4 - structured
- 5 - amorphous

سرمایه ارتباطی

ضعیف	قوی	
سازمان‌های قوی وظیفه: مشروعیت، تشدید	سرمایه اجتماعی بالا وظیفه: بسط فضای فعالیت‌ها	قوی سرمایه نهادی
نابهنجار، ذره‌گرایانه یا ضداخلاق وظیفه: کمک به توسعه ساختارها و هنجارها	انجمن‌های سستی وظیفه: ارائه قواعد، رویه‌ها و فنون	ضعیف

منبع: (کریشنا، ۲۰۰۰)

علاوه بر این ولکوک بر مبنای نوع رابطه، سرمایه اجتماعی را به سه نوع تقسیم نموده است:

- ۱- سرمایه اجتماعی درون گروهی^۱: با پیوستگی قومی، مانند پیوستگی‌های میان اعضای خانواده یا میان اعضای یک گروه قومی شناخته می‌شود.
- ۲- سرمایه اجتماعی بین گروهی^۲: با پیوندهای ضعیف و کم‌عمق‌تر که پیوندهای بین گروهی را موجب می‌شود مانند همکاری‌های تجاری، دوستی با گروه‌های قومی مختلف شناخته می‌شود.
- ۳- سرمایه اجتماعی ارتباطی^۳: با پیوندهای بین افراد با منزلت‌های اجتماعی یا قدرت متفاوت مانند پیوند بین نخبه سیاسی و عامه مردم یا بین افراد با طبقات

1 - Bonding Social Capital
2 - Bridging Social Capital
3 - Linking Social Capital

اجتماعی متفاوت شناخته می‌شود. این بعد از سرمایه اجتماعی بوسیله ولکوک (۲۰۰۱) طرح شده است.

تمیز بین سرمایه اجتماعی درون گروهی و بین گروهی یا بین پیوندهای قومی و ضعیف اساسی است. اثرات مربوط به خیر یا شر بودن سرمایه اجتماعی وابسته به اشکال سرمایه است. افراد تحت شرایط و مراحل مختلف زندگی نیاز به انواع متفاوتی از سرمایه اجتماعی دارند. علاوه بر تقسیم بندی بالا، سرمایه اجتماعی را در مقیاس شناختی^۱ و ساختاری^۲ نیز طبقه بندی نموده اند. سرمایه اجتماعی شناختی که بیشتر خصلت ذهنی یا عینی دارد مربوط به ارزش ها، باورها، نگرش ها و پنداشت های اجتماعی است. پنداشت هایی که زمینه را برای تعاون و همکاری اجتماعی فراهم می سازند. سرمایه اجتماعی ساختاری ناظر به ساخت و عملکرد نهادهای رسمی و غیررسمی محلی و فرامحلی می شود که تقویت اعتماد نهادی و مشروعیت بخشی به نظام های نهادی را به دنبال دارد.

جاناتان ترنر^۳ (۲۰۰۰) نیز سرمایه اجتماعی را در قالب سرمایه اجتماعی عام گرایانه^۴، خاص گرایانه^۵ و سرمایه اجتماعی عاطفی^۶ و سرمایه اجتماعی مبتنی بر دانایی^۷ مورد بحث قرار می دهد. البته عمده تأکید را بر دو شکل اول یعنی سرمایه اجتماعی عام گرایانه و خاص گرایانه می گذارد. سرمایه اجتماعی عام گرایانه شعاع و گستره اش فراتر از اجتماعات خودی و محلی می رود و مبتنی بر درک اثباتی و قواعد منطقی کنش در مقیاس های خرد، میانی و کلان است و برعکس سرمایه اجتماعی خاص گرایانه در شعاع اجتماعات محلی و خودی مطرح می شود و مبتنی بر قواعد و هنجارهای سنتی است.

1 - cognitive

2 - structural

3 - Janatan Terner

4 - Generalized Social Capital

5 - Particularistic Social Capital

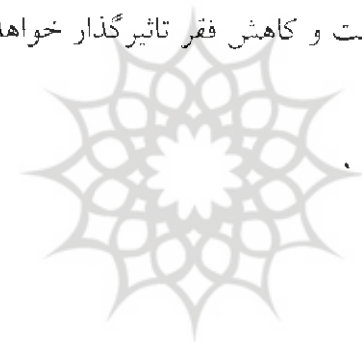
6 - Emotional Social Capital

7 - Knowledgeability Social Capital

نتیجه‌گیری:

امروزه ادبیات توسعه در بحث سرمایه، حاوی تأکید فراوانی بر عنصر سرمایه اجتماعی و روحیه جماعتی است.

قطع نظر از برداشت‌های متفاوت از مفهوم سرمایه اجتماعی، نقش و جایگاه این عامل در فرایند توسعه جوامع همواره مورد توجه و تأکید اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی بوده است. بر اساس شواهد و یافته‌های مطالعاتی، در کشورهای توسعه نیافته، فقدان سرمایه اجتماعی حلقه مفقوده توسعه و رشد اقتصادی به شمار رفته و بر این اساس، تقویت پیوندها و پیوستگی‌های اجتماعی بر نتایج توسعه همچون رشد عدالت و کاهش فقر تاثیرگذار خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

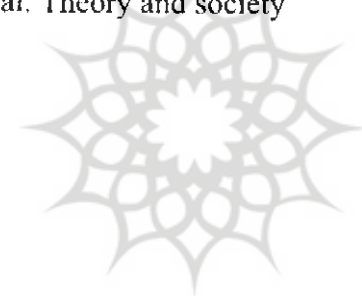
منابع

- استیگلیتز، جوزف (۱۳۸۲) جهانی سازی و مسائل آن، ترجمه حسن گلریز، تهران، نشرنی، چاپ اول
- الوانی، سید مهدی و میرعلی سید نقوی (۱۳۸۱) سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها، فصلنامه مطالعات مدیریت، شماره ۳۳، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
- الوانی، مهدی و دانایی فر، حسن (۱۳۸۰) مدیریت دولتی و اعتماد عمومی، فصلنامه دانش و مدیریت، شماره ۵۵، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
- امیر کافی، مهدی (۱۳۸۰) اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن، نمایه پژوهش، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۸۰.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳) تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، انتشارات کویر، چاپ اول
- بوردیو، پیر (۱۳۸۴) شکل‌های سرمایه در کتاب سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، شیرازه، چاپ اول
- بیکر، جی. اس (۱۳۸۲) سرمایه اجتماعی و مدیریت، ترجمه مهدی الوانی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، انتشارات سلام، چاپ اول
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۴) جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی در کتاب سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، شیرازه
- پورافکاری، نصرت الله (۱۳۷۶) فرهنگ جامع روان‌شناسی، روانپزشکی، (انگلیسی - فارسی)، فرهنگ معاصر، چاپ دوم

- پورموسوی، سید فتح‌اله (۱۳۸۱) جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی، فصلنامه راهبرد، شماره ۲۶، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک
- شکر و معینی (۱۳۸۱)، نگاهی به سرمایه اجتماعی و توسعه، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره (۴)، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵) جامعه‌شناسی نظم، تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران، نشر نی، چاپ اول
- چلبی، مسعود (۱۳۸۱) بررسی تجربی نظام شخصیت در ایران، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات
- چلبی، مسعود (۱۳۸۱) فضای کنش: ابرازی تنظیمی در نظریه‌سازی، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۱، تهران، انجمن جامعه‌شناسی ایران
- چلبی، مسعود (۱۳۸۳) چارچوب مفهومی پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- ریتزر، جورج (۱۳۷۷) نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) سرمایه اجتماعی، مفاهیم و چارچوب نظری، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال اول، شماره ۲، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: جهان امروز
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در کتاب سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، شیرازه
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷) پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، نشر مرکز

- محسنی تبریزی، منوچهر (۱۳۸۰) بررسی مفهوم اعتماد با رویکرد روان‌شناختی اجتماعی، نمایه پژوهش، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۸۰
- میسرتال، باربارا (۱۳۸۰) بررسی مفهوم اعتماد در بین جامعه‌شناسان کلاسیک، ترجمه ناصرالدین غراب، نمایه پژوهش، شماره ۱۸
- Burt, R. (1997) the contingent value of Social capital. *Administrative science. Quarterly*, 42(2)
- Burt, Ronald (1997) A note on social capital and network content. *Social networks*
- Coleman, James (1988) Social Capital in the creation of human capital, *American Journal of sociology*
- Dekker, Paul and Eric M. Uslaner (2001) Social capital and participation in everyday life, Routledge, London
- Falk Ian and Sue Kilpatrick (1999) What is social capital? A study of interaction in a Rural Community. Center for Research and Learning in Regional Australia. Tasmania, University of Tasmania
- Field, John (2003) *Social Capital*, Routledge: London
- Fine, B. (2000) social capital versus and the creation of prosperity, Hamish Hamilton, London
- Giddens, A. (1984) *the constitution of society, polity*, Cambridge
- Grootart, Christian (2001) social capital: the missing link? In *social capital and participation in Everyday life* eds Paul Dekkey and Eric M. Uslaner. London, Routledge
- Grooter T. Christian (2001) social capital: the missing link? In *social capital and participation in Everyday life*, Routledge: London
- Halpern, D. S. (2001) Moral values, social trust and inequality: can values explain crime?, *British Journal of criminology*
- Li, Yaojun and Andrew Pickels and Mike Savage (2003) *Conceptualizing and measuring social capital: a new approach*. Manchester. Manchester University
- Lin Nan (1999) Building a Network theory of social capital. *Connections* 22(1). INSNA
- Lin Nan (2001) *social capital A theory of social structure and action* Cambridge university press
- OECD (2001) *The well-being of Nations the role of human and social capital*, Paris
- Poetes, A (1998) Social capital; its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of sociology*
- Schuller, T. etal (2000) *social capital critical perspectives*, Oxford university press, Oxford

- Serageldin and Grootaert (2000) Defining social capital: an integrating view. In social capital, A multifaceted perspective. The world Bank. Washington
- Spellerberg, Anne (1997) Framework for the measurement of social capital in New Zealand
- Stiglita Josef. E(2000) Formal and informal Institutions in social capital, A multifaceted perspective. The World Band. Washington
- Stone, Wendy and Tody Hughes (2002) measuring social capital: Towards a standardish approach. Australian Institute of family studies. Wollongong
- Sztompka, P. (1999) Trust a sociological theory. Cambridge university Press
- Turner, H. J (2000) The formation of social capital in: Social capital. A multifaceted perspective. Eds partha Dasgupta and Ismail serageldin, The world Bank, Washington, D.C
- Woolcock, Michael (1998) Social capital and Economic development, Journal. Theory and society

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروہ شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی